

УДК 81'42:82-1

В.Д.Старычонак (Мінск, Беларусь)

ДРУГАСНЫЯ НАМІНАЦЫІ Ў ПАЭТЫЧЫМ ДЫСКУРСЕ
АРКАДЗЯ КУЛЯШОВА

The article deals with the secondary nominations on the material of Arkady Kuleshov poetry. Various kinds of metaphors such as somatic, zoomorphic, anthropomorphic, acoustic, philosophical, individual authors, as well as metaphors based on the sign «external resemblance» are characterized. The main structural types of metaphors (one component, two-component, detailed, genitive, predicate, pronominal) are established. The role of secondary nominations in poetic discourse is revealed. All theoretical positions are supported by illustrative materials.

Творчасць Аркадзя Куляшова часта называюць роздумам паэта аб маральным абавязку людзей перад памяццю, аб пераможнай сіле праўды і справядлівасці, аб значэнні творчасці ў жыцці грамадства, аб адказнасці творцаў перад часам і людзьмі. Яна прыцягвае да сябе ўвагу багаццем і дасканаласцю мастацкіх вобразаў, якія ў радзе выпадкаў ствараюцца дзякуючы ўдаламу выкарыстанню другасных намінацый.

Сярод вялікай колькасці вобразна-выяўленчых сродкаў найбольш пашыранымі ў паэзіі А.Куляшова з'яўляюцца другасныя метафарычныя намінацыі. Метафара выконвае важную ролю ў пабудове моўнай карціны свету, інтэграцыі вербальна-моўнай і пачуццёва-вобразнай сістэм чалавека, актыўна ўдзельнічае ў фарміраванні асобнай мадэлі свету. Менавіта ў метафары і яе падсістэмах утрымліваецца імліцытнае проціпастаўленне звычайнага бачання свету (яно адапавядае навуковым класіфікацыям і лагічнай карціне свету) і незвычайнага бачання свету, якое выяўляе індывідуальную сутнасць прадмета, яго спецыфіку [1, с. 7].

У паэтычным дыскурсе Аркадзя Куляшова распаўсюджанымі і правільна зразумелымі ва ўмовах мінімальнах кантэкставых сітуацый з'яўляюцца вонкавападабенчыя метафары. Накіраванасць сэнсавай асацыяцыі ў такіх метафарах не носіць строгай рэгламентацыі, з'яўляецца даволі неаднастайнай, бо адлюстроўвае вельмі шырокі спектр падабенстваў прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці: *Тут месяц не пры чым. Няхай плыве Ягоны **серп** над палявой дарогаю – Адзіны **серп** на сённяшнім жніве; Стаіць яна [бязроза] ў зрэбнай **кашшулі** Адна на пагосце. Варожыя кулі Пакінулі след на бяросце; [Зямля] цёмнай **хусткаю хмар** Ад святла закрывае свой твар; У неба дым віецца – Два тонкіх **ручай**; Коціцца за лес агністы **шар**; Каштанаў незгасальныя **свечкі**; Моўчкі полем ішлі яны з поўнай сяўнёй, **Шнур** адзін засявалі, як маці з дачкой; Ужо даўно **абрус** зімовы сатлеў пад цёмнай яліной; Схавала месца смерці безназоўнай Пад*

дываном, сатканым з дзірвану; Дыван вясны перацвітае ў лета, *Завяя* лісьцяў – у сняжынак пух; *Бягуць* дарог і рэчак ручнікі; *Асіны, асіны!* Між цёмных ялін *З нізін* прабіваюцца ўгору *Іх яркія вогнішчы*.

А.Куляшоў уключае ў паэтычны кантэкст саматызмы (назвы частак цела жывёл і чалавечага арганізма), якія ў іх другаснай функцыі называюць рэаліі, вонкава падобныя да частак цела. Саматычныя пераасэнсаванні з’яўляюцца разнавіднасцю вонкавападабенчых метафар: *Ночкамі* нядзельнымі *Маці ніткі З барады* кудзельнае *Выскубала там; Вусамі ён [колас]* варушыць ледзь; *За грыву* хвалі ўчэпістай рукою трымаліся два дні; *Ён [сланечнік]* штодня за сонцам водзіць следам *Сваёй агністай, жаркай галавой*.

Зоамарфічны тып метафары прадстаўлены ў куляшоўскім дыскурсе лексічнымі адзінкамі з пэяратыўнай (*жораў*) і меліяратыўнай (*змая*) канатацыямі: *Зямля шаптала мне – ляці, Спяшайся, жораў* ранні, *Цябе чакаюць у жыцці* *Усе выпрабаванні; Ядзя — дробненькая, зграбная, не кабетка – змая*.

Антрапамарфічныя метафары, што развіліся на мадэлі «чалавек → птушкі, жывёлы, дрэвы, расліны, нябесныя целы, прыродныя з’явы і інш.», засведчаны ў наступных кантэкстах аакружэннях: *Не плач жа, бярозка, не лі свае слёзы, Красуня, Над лясным ракі запляці свае косы, Красуня; Лясной вяшчунні* кукаванне.

Гукавыя пераасэнсаванні назіраюцца ў полісемантаў *арган, спевы*, акцыянальныя – у полісеманта *баль*, квалітатыўныя – у полісеманта *сталь*: *Шумелі тут вяшчыні баравы; Ствол да ствала – гудзеў лясны орган; Замаўкаюць птушыныя звонкі спевы; Ладзіць баль завіруха; Засвяцілася скрозь навальнічная сталь*.

У паэтычных тэкстах даволі пашыранымі з’яўляюцца генітыўныя метафары – канструкцыі з родным склонам, у якіх на першым месцы ў назоўным склоне змяшчаецца рэма (галоўны вобразна-сэнсавы фокус метафары, яе «об’ект»), а на другім – тэма дадзенага словазлучэння. Генітыўным метафарам уласцівы злітнасць кампанентаў, іх дыфузнасць, узаемапранікненне семнага складу. Залежнае слова стварае мінімальны кантэкст, які дазваляе звязіць сэнсавы аб’ём і расшыфраваць вобраз: *статкі воблакаў; абручы лісьцяў, гамонка дубоў; грыва хвалі; залог ішчасця; паводка поल्या*. Метафарызаваны кантэкст можа пашырацца за кошт прыметнікаў і назоўнікаў: *племя неведомых бяроз; ручнікі дарог і рэчак; спрэчкі зімовай цемры і святла; саюз чароўных гукаў, мар і дум*. У многіх выпадках структуру бінарны складаюць прыметнік і назоўнік, якія ўтвараюць атрыбутыўныя спалучэнні з метафарызаваным кампанентам: *халодная ўвага, залатыя дні, жытняя хваля, бессаромныя сюжэты, перунова кара, лясны орган, выбуховы грыб*.

У бінарных метафарычных канструкцыях часта адлюстроўваецца тэмпаральная прымета, адметнасць, спецыфічнасць працякання пэўнага

перыяду: *Час ляцеў, як віхор, і на гэтым бары Бур жалезных сляды пакідаў на кары; Ты, кніжка запісная, — дом, дзе свішча Скрызняк гадоў, віхор няспелых дум; Не грозны акіян Мяне гайдае, а вякоў калыска; З глыбіні вякоў Устаць і зноў сустрэцца з акіянам; На подзвіг, а не танняя заробкі Ішоў зямляк наш, кнігі кладучы На шалі часу, нібы самародкі, З пластоў глыбокіх вымытыя працай. Асобна вылучаюцца метафарычныя структуры з апорнымі словамі юнацтва, маленства: Няхай ляцяць Майго юнацтва крылы; Захоцацца з юнацкай далі Яшчэ раз навіну пачуць; Мой табун! Майго маленства коні, — З памяці выходзьце, як са стайні!*

Адметнасць куляшоўскага стылю — выкарыстанне прэдыкатыўных метафар, якія лічацца своеасаблівымі азначэннямі, вузкімі (аднаслоўнымі) ці шырокімі (шматслоўнымі) тлумачэннямі метафарычнага лексіка-семантычнага варыянта. Звязка (часцей нулявая) у такіх ізасемічных канструкцыях аб'ядноўвае два канцэпты і выражае адносіны метафарычнай теснасці. Дзейнік выступае ў якасці зыходнага значэння, а выказнік — у якасці вытворнага метафарызаванага ЛСБ. Куляшоўскія прэдыкатыўныя метафары могуць складацца з аднаго ці некалькіх слоў: *Пушча — гэта плямёны асілкаў-дубоў; Маладая зямля, Як нявеста, а сонца — жаніх. Лета — час іх абдымкаў, А восень — час ростані іх; Час чаканняў — зіма, А вясна — час чаканых сустрэч; Нядоўгі быў ваш век, як век падзеяк, Мае сябры!.. Суровы сівер змеў Са старту вас. Вы — кнігі без старонак, Лісты без дрэў, дарогі без слядоў. Зрэдку ўжываюцца канструкцыі з фармальна выражаным проціпастаўленнем. Кантрастны малюнак дазваляе высвеціць і вылучыць з усіх магчымых граняў семантычнага дыяпазону самае асноўнае, важнае, актуальнае ў дадзены момант: Любоў — не райскія сады, Любоў — не дом падараваны, Любоў — бяздомнік, прпісаны У сэрцы назаўжды. Такі ж кірунак сэнсавага развіцця назіраецца і ў некаторых канструкцыях з генітыўнымі метафарами: Не лёд душы, а боль пякучы Я ў прагны кідаю агонь.*

Другасныя займеннікавыя намінацыі як пэўныя статыка-дынамічныя структуры вызначаюць спецыфіку многіх паэтычных твораў А.Куляшова. Яны дазваляюць пашырыць сэнсавы аб'ём выказвання, падкрэсліць і выдзеліць найбольш важныя элементы маўленчага кантэнтнага, акцэнтаваць увагу як на пастаянных, так і часовых, эпізодычных прыметах. Займеннікі, выступаючы ў якасці супазітыўных метафар (ці аўтаметафар), выконваюць выключную функцыю ў фарміраванні сэнсавай і кампазіцыйна-інфарматыўнай цэласнасці тэксту. Выступаючы ў якасці замяшчальнікаў тых ці іншых лексічных адзінак (часцей — назоўнікаў), займеннікі не выконваюць іх функцый, а адсылаюць да іх, указваюць, што ў пэўным кантэксце размова вядзецца пра пэўны ідэнтыфікаваны аб'ект. У А.Куляшова даволі часта назіраецца метафарычная самаідэнтыфікацыя, свайго роду *alter ego*, разважанні аўтара аб ролі чалавека ў гісторыі, аб уласным прызначэнні, аб адносінах паміж людзьмі ў грамадстве. Як

маленькія часцінкі бясконцага ў часе і прасторы сусвету, паэт імкнецца адказаць на самыя галоўныя пытанні існасці: *Я – трэці свет, я кропелька малая Тых светаў двух – звычайны чалавек, Што неба і зямлю ў сабе змяшчае І ў свет адзін злучае іх навек; Я – акіяну жытняга калоссе, Мільёны лёсаў змешчаны ў маім Яшчэ да дна не вычарпаным лёсе; Хто ты? Абраннік лёсу выпадковага? Ці, можа, ты – пад лічбай шэсцьдзесят, Ад пакалення нашага вайсковага На пік стагоддзя кінуты дэсант?*

Нярэдка асабістае «я» акрэсліваецца рознымі ўказаннямі і параўнаннямі, звязанымі з юнацкім узростам чалавека, яго летуценнасцю, узнёслымі адносінамі да каханай дзяўчыны: *Ужо з другім заручана дзяўчынка, А я - юнак - хаджу халасцяком; А я на зямлі - малады астраном -З нязнаным размовы вяду; Я так - летуценнік, У бацькі ў гасцях...; Я сустрэўся з табой маладою, як быў маладым. Ты была маёй любай зямлёю, я – морам тваім.*

У філасофскім вершы «Я хаце абавязаны прапскаю...» лірычны герой з'яўляецца выразнікам сумлення чалавека, які ў час вайны стаў салдатам, каб адстаяць незалежнасць сваёй Радзімы. І ён, безумоўна, мае права сказаць: *Я – матчын спеў, я – матчыны трывогі, Я матчын гнеў, які ўставаў на ногі, Гнаў смерць на Захад – у нару з нары – Трацілаваю пугай перамогі.*

У 1965 г. А. Куляшоў напісаў цыкл вершаў «Маналог», прысвечаны памяці сяброў-паэтаў З. Астапенкі і Ю. Таўбіна, якія сталі ахвярамі сталінскіх рэпрэсій. Дачасна загінуўшых сяброў ён называе кнігамі без старонак, лістамі без дрэў, дарогамі без слядоў, і таму грамадзянскі і маральны абавязак паэта – прадоўжыць справу загінуўшых сяброў юнацтва:

*Вяло нас музы сцягоў блаславенне
На шлях цяжкі, ды што казаць аб тым...
Я – ваша памяць, вы – маё сумленне,
Я – дрэўка, вы – трывалы сцяг на ім.*

Разважаючы пра паэзію, яе сутнасць і прызначэнне, аўтар уключае ў склад распаўсюджвальнікаў займеннікаў метафарычныя назоўнікі *вязень і турма*: *Я – вязень твой [паэзія], а ты – мая турма, Асуджан я любоўю пажыццёва. Зняволенне маё датэрмінова Ты скараціць спяшаешся дарма.*

З мэтай выдзялення найбольш важных думак, падкрэслівання іх важнасці і значнасці А.Куляшоў ужывае анафарычныя займеннікавыя канструкцыі, якія спрыяюць стварэнню цэласнасці і адзінства структуры тэксту: *Я – матчын спеў, я – матчыны трывогі, Я – матчын гнеў, які ўставаў на ногі, Гнаў смерць на Захад...*

Многія вершы А.Куляшова прасякнуты глыбокім філасофскім зместам, пільнай увагай да духоўнага свету чалавека, адказнасцю за «цяжкую пасадку паэта», за лёс Айчыны. Дамінантай многіх такіх паэтычных радкоў з'яўляецца назоўнік *сэрца*, які ў розных кантэкставах

акружэннях дазваляе дакладна выразіць асноўную думку: *Я на ўсё жыццё абраў дарогу, На якой калючак больш, чым руж. Сэрца – як набат, што б’е трывогу За мільёны падгарматных душ; Гадзіннік мой – не сонца, што ў зеніце, Гадзіннік мой – не сэрца, што ў грудзях. Сваім дакладным часам на арбіце Сама зямля мой вымярае шлях; Не вытрымае сэрца падарожжа – Заглухне бездакорны мой матор; Ляцеў ён на ветразі сэрца сюды.*

У куляшоўскім метафарыконе ўжываюцца структуры з некалькімі метафарами, нанізванне якіх і спалучэнне з іншымі выяўленчымі сродкамі (часцей – з параўнаннямі) спрыяюць стварэнню яркага і запамінальнага вобраза: *За годам год ляцяць дзесяцігоддзі, Як дождж, як пыл, як снег на галаву, На той зямлі, дзе змалку я жыву, Дзе аддаю, з календаром у згодзе, Свой час сяўбе гарачай і жніву; І, як свечкі, вакол ярка ўспыхваюць дрэвы На праводзінах лета, на памінках вясны; Сышлося неба з акіянам блізка: На горы хваль кладзецца хмар туман; Пайшла ты, любая, пад гоман жоўтых сосен, Пайшла, маўклівая, пад хваль жытнёвых шум, Туды, дзе гойдала зялёнае калоссе На сцёжках ростані мой сдзімакі сум.*

Прыналежнасцю ідыястылю А.Куляшова з’яўляюцца канструкцыі, у якіх спалучаюцца метафары і словы-антонімы, што дае магчымасць перадаць складаныя, часам супярэчлівыя думкі, выразіць шырокую гаму пачуццяў і перажыванняў аўтара: *Быў ксёны з вас адважных **стартаў** варты, Шкада, што **фініш** быў не вар п’ем зас. Па-рознаму адлегласць паміж **стартам** і **фінішам** нам адлярае час; Пяройдзе шлях у новы шлях, **Расстанне** – ў новае **спатканне**, **Нажэў** жалейкі – ў **труб** гучанне, **Выток** жыцця – ў жыцця **працяг**; П’ючы шумлівай славы **хмель** **салодкі**, Не забывай пра **горыч** **палыну**.*

Многія куляшоўскія метафары адносяцца да ліку індывідуальна-аўтарскіх. Кірунак іх развіцця не заўсёды ўкладваецца ў межы дзеяння пэўных алгарытмаў, вядомых семантычных формул і мадэляў, што абумоўлена спецыфікай светаўспрымання аўтара, яго асабістым жыццёвым вопытам, індывідуальнымі сістэмамі каштоўнасцей, багаццем уяўленняў і свежасцю асацыяцый, асаблівасцямі стылю і почырку выкладання фактаў і многімі іншымі прычынамі. Такія метафары прыводзяць да парушэння канцэптуальных межаў таксаноміі і ствараюць спецыфічныя семантычныя мадэлі, якія арыентаваны на збліжэнні самых розных лексічных адзінак, нетрадыцыйных і нечаканых атаясамліванняў і параўнанняў: *Рытм [верша] згубіў, назбіваў звонкіх **рыфм** **капыты**; Чаму ж, Кастусь, ад саменькага рання Рвуць **кінцюры цяжкога прадчування** Маю душу?; Сэрца абпалена **смагай** **радка**; Капаю **рэчышча ўласнай** **ракі**; Ёсць **думак** **прагавітае насенне**, У жменю назбіранае з дарог. Сёння амаль кожным пазнаюца куляшоўскія радкі з метафарычным выразам аблог цалінны: *Ёсць у паэта свой **аблог цалінны**, Некрануты прастор для баразён, Дзе ён працуе з першае хвіліны І да апошніх вечаровых дзён.**

Такім чынам, у паэтычных творах А.Куляшова актыўна выкарыстоўваюцца вобразна-паэтычныя сродкі, галоўнае месца сярод якіх займаюць другасныя намінацыі (галоўным чынам—метафарычныя). Яны дазваляюць паглыбіць разуменне пачуццёвага ўспрымання рэальнасці, апеляваць да ўяўленняў і фантазій і праз іх да разумення жыцця і сутнасці з’яў навакольнай рэчаіснасці. Куляшоўскі метафарыкон прадстаўлены вонкавападабенчымі, саматычнымі, зоамарфічнымі, антрапамарфічнымі, гукавымі, акцыянальнымі, філасофскімі і іншага кшталту другаснымі намінацыямі. Іх розныя структуры (аднакампанентныя, двухкампанентныя, разгорнутыя, генітыўныя, прэдыкатыўныя, займеннікавыя), арганічна ўпісаныя ў паэтычны дыкурс, дазваляюць сканцэнтраваць увагу на прадмеце апісання, сэнсава і лагічнага выдзеліць найбольш важныя думкі, высвеціць самыя розныя грані і адценні слова, пашырыць вобразнасць інфармацыі, надаць выказванню пачуццёва-эмацыянальную свежасць.

Спіс літаратуры

1. Старычонак, В. Д. Метафара ў беларускай мове (на матэрыяле субстантываў) / В.Д. Старычонак. – Мінск: БДПУ, 2007. – 190 с